

Artikel

De opgesloten wandelaar Een pleidooi voor het recht om te struinen

Marius de Geus

De Nederlandse wandelaar zit hermetisch opgesloten in het landschap. Bijna overal wordt de schaarse natuur afgezet met hekken, prikkeldraad, schuttingen en verbodsborden. Waarom ontbreekt eigenlijk het recht om te struinen, dat wil zeggen ongehinderd en vrij rond te wandelen door het Nederlandse landschap? Dit onderwerp staat de laatste maanden volop in de belangstelling, met name nu in Groot-Brittannië sinds september 2004 een nieuwe Countryside Act over "the right to roam" oftewel het vrije "zwerfrecht" in werking is getreden. Sindsdien verschijnen artikelen in onder meer De Volkskrant en NRC Handelsblad om ook de Nederlanders eindelijk de ruimte te geven om vrij te zwerven door het landschap en wandelaars toegang te geven tot de afgesloten publieke en particuliere natuurterreinen.

60

De vereniging van vrije wandelaars Nemo is recent een campagne gestart voor het invoeren van een aparte "Wandelwet" naar Engels model waarin het recht op toegang en struinen wordt vastgelegd. De actievoerders van Nemo houden maandelijkse actiewandelingen waarbij hekken, omheiningen en verbodsborden genegeerd worden en roepen op om grote stukken open terrein – merendeels particulier bezit – voor het publiek te ontsluiten. Dit gebeurt onder het vrijheidslievende motto: we hebben het volste recht om te kunnen gaan en staan waar we willen, om van de natuur te genieten, want uiteindelijk is de natuur van ons allemaal.¹

Waar is het recht om vrij te struinen tot op heden in ons "opgesloten" land op stukgelopen? Het antwoord ligt tamelijk voor de hand: op het particulier grondbezit en de rechten die daar in ons kapitalistische systeem aan kunnen worden ontleend. Een van de basisgedachten van onze maatschappij

is dat land in privé-eigendom kan worden genomen en dat dit de eigenaar een vergaand controle- en bestemmingsrecht verschaft. Het recht om eigendom te verwerven, te bezitten, te beschermen, en er geheel naar eigen inzicht over te beschikken vormt één van de belangrijkste vooronderstellingen van de westerse, kapitalistische beschaving. Toch moet niet vergeten worden dat het recht om te beschikken en te bestemmen aan een zekere erosie onderhevig is.

Zo is het wel degelijk mogelijk om als particulier naar de rechter te stappen wanneer iemand anders – een buurman bijvoorbeeld – zijn eigendom op onredelijke wijze gebruikt en jouw bezit een bepaalde schade toebrengt. Ook kan de overheid onteigenen ten algemene nutte, of bijvoorbeeld strenge milieu- of natuurregels opstellen die men op zijn landerijen dient toe te passen, en die bindend en afdwingbaar zijn. Deze algemene regels, normen en verboden beperken de individuele

vrijheid om te bestemmen. Verder kunnen er bepaalde afspraken worden gemaakt, zoals in het geval van een recht op overpad, waardoor wandelaars het recht verkrijgen om te genieten van land en landschap, door er te wandelen, het land te bekijken, de open ruimten en verlaten plekken te ervaren, binnen bepaalde juridisch vastgelegde grenzen. Dit leidt tot een zevental vragen die ik in dit artikel wil bespreken.

1. Wat zijn op dit moment de wettelijke rechten en plichten van de eigenaar van grond en de recreant?
2. Welke spanningen kunnen er in de praktijk bestaan tussen het recht van de eigenaar om te bestemmen en de wens van de recreërende stedeling?
3. Welke recente maatschappelijke en culturele ontwikkelingen hebben invloed op het recht om vrij te struinen?
4. Wat zijn de ervaringen in het buitenland? Hoe is bijvoorbeeld de spanning tussen particulier grondbezit en de toegankelijkheid van het land in Groot-Brittannië uitgewerkt?
5. In hoeverre verandert de rol van de boeren? Zal in de toekomst het land van de boer zijn of van de recreërende stedelingen?
6. Wat is de rol van natuurorganisaties, landschapsbeheerders en belangengroeperingen (zoals de Stichting Wandelplatform LAW – die bij rechtszaken over het recht op toegang betrokken was)?
7. Welke concrete stappen zouden er kunnen worden genomen om te komen tot een werkelijke doorbraak over het recht om te struinen? Welke initiatieven zouden er kunnen worden genomen?

1. Wat zijn op dit moment de wettelijke rechten en plichten van de eigenaar van grond en de recreant? Volgens het

Burgerlijk Wetboek is het recht op eigendom: het recht om van een zaak het vrij genot te hebben en daarover op de volstrekte wijze te beschikken, mits men er geen gebruik van maakt in strijd met de wetten of de openbare verordeningen, en mits men de rechten van anderen geen hinder toebrengt.

Dit betekent zoveel als dat de eigenaar een verstrekkend recht heeft om te bezitten en te bestemmen, binnen de grenzen van de wet, en zonder anderen te hinderen. Kijkend naar het Nederlandse “recht op overpad”, dan valt dit recht traditioneel onder de zogenaamde ‘erfdienstbaarheden’: een last waarmee een erf bezwaard is tot gebruik en ten nutte van een erf dat aan een ander toebehoort. Bijvoorbeeld als jouw erf zodanig ligt “ingesloten” dat je geen ingang of uitgang hebt, kan je – tegen een redelijke vergoeding – een uitweg vorderen. De erfdienstbaarheid van voetpad is het recht om te voet over andermans land te mogen gaan. Die van rijpad of dreef is het recht om daarover te paard te rijden of beesten te drijven. Die van weg is het recht om er met een wagen, een rijtuig, enz. over te rijden. Al met al kan de particuliere eigenaar dus op een bijna absolute wijze over zijn land beschikken, mits er geen strijd is met de wetten of openbare verordeningen, en er geen hinder wordt toegebracht. Er kan echter bij notariële acte een recht op overpad zijn gecreëerd, waardoor het beschikkingsrecht van de eigenaar wordt beperkt, en anderen (een buurman, wandelaars in het algemeen) het recht hebben om te voet over het land te gaan. Toegang tot een terrein kan dus worden verleend door privaatrechtelijke regelingen (erfdienstbaarheden: recht op overpad), maar ook door publiekrechtelijke regels, bijvoorbeeld met behulp van de Wegenwet, die het recht van weg kan creëren. Deze wet uit 1930 is echter sterk

aan inflatie onderhevig geweest en is na de invoering van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een min of meer “dode wet” geworden. De Wegenwet is steeds meer een achterhaald instrument geworden en de zogenaamde “wegenlegger” (een uitvloeisel van die wet) wordt niet langer goed bijgehouden. Tot zover de meer technisch juridische aspecten.

2.

Welke spanningen kunnen er in de praktijk bestaan tussen het recht van de eigenaar om te bestemmen en de wens van de recreërende stedeling? Dat brengt mij bij een recente zaak waarbij het recht op toegang in weilanden bij Holysloot (een plaats even ten noorden van de gemeente Amsterdam) werd uitgevochten voor de rechtbank. Deze zaak laat mooi de spanningen zien die tegenwoordig steeds meer ontstaan op dit vlak.

Wat was het geval? Wandelaars van het bekende Zuiderzeepad werden zwaar gehinderd bij het volgen van het pad dat de verbinding vormt tussen Holysloot en de Uitdammerdijk, omdat ene boer Bakker hen de toegang tot en de gang over het pad belemmerde. In de woorden van de rechter: “Bakker heeft het pad, een openbare weg met een verkeersfunctie, die reeds jarenlang deel uitmaakt van het Zuiderzeepad (...), op onrechtmatige wijze ontoegankelijk gemaakt door de bruggen die de verschillende delen van het pad met elkaar verbinden te vernielen en te verwijderen. Verder is aan het begin van het erf van Bakker een bord geplaatst waarop staat dat de wandelroute is afgesloten en worden wandelaars die zich toch op het pad bevinden (...) op een dreigende manier door Bakker teruggestuurd, zonder dat hij een redelijk alternatief biedt.”² Op een gegeven dag stuurde Bakker twee aldaar

wandelende advocaten van het kantoor “*Brauw Blackstone en Westbroek*” en een lid van de Stichting Wandelplatform-LAW weg. Deze drie heren eisten vervolgens in kort geding het recht op toegang, aangezien het pad volgens de Wegenwet openbaar is. In zijn verweer stelde boer Bakker dat de vele wandelaars voor onrust zorgden voor het vee, dat zij regelmatig afval achterlieten, hun honden vrij lieten lopen, hekken open lieten staan, afrasteringen vernielden en dat de situatie vanuit het oogpunt van diergezondheid onhoudbaar was geworden.³

De rechter toonde zich echter weinig onder de indruk van zijn verweer en stelde de wandelaars in het gelijk. Op straffe van een dwangsom van 50 euro per keer moet boer Bakker voortaan toestaan dat de wandelaars die zich van Holysloot naar de Uitdammerdijk en omgekeerd willen begeven “onbelemmerd en vrij van het pad gebruik mogen maken”. Tevens werd de boer veroordeeld tot betaling van de proceskosten. Het lijkt hier misschien te gaan om een puur juridische zaak, maar dat is zeker niet het geval. Wat hier op de achtergrond speelt is dat de boer zich heer en meester waant op zijn land en van mening is dat hij een bijna onbeperkt beschikkingsrecht heeft onder het motto: “dit land is van mij en ik kan bepalen wie ik wil toelaten”. Terwijl de wandelaar de behoefte heeft om in de natuur te recreëren, en liefst zo vrij mogelijk over het boerenland wil kunnen lopen. Hier botsen in essentie twee opvattingen over eigendom en bestemmingsrecht. Aan de ene kant de traditionele, kapitalistische opvatting dat eigendom van een kavel een exclusief en volstrekt recht geeft om te bestemmen. En aan de andere kant een modernere, in essentie libertaire opvatting dat eigendom van een kavel niet per definitie leidt tot uitsluiting van

anderen. Want stedelingen die op elkaar gepakt zitten, hebben nu eenmaal de behoefte om in de natuur te recreëren. Zie hier de spanning tussen eigenaar en recreant in optima forma.

3.

Welke recente maatschappelijke en culturele ontwikkelingen hebben invloed op het recht om te struinen?

Om te beginnen is er in ons land (zeker in de drukke Randstad) sprake van een toenemend ruimtegebrek. Door de bouw van nieuwe wegen, woonwijken, industrieterreinen en de toenemende bevolkingsdruk wordt de ruimte steeds schaarser en dit leidt tot een openlijke strijd op welke plaatsen men zich mag begeven. Daarnaast is er een groeiende behoefte bij de Nederlandse burgers aan ontspanning, rust en te genieten van natuur en landschap. De stadsbewoners willen regelmatig het kunstmatige verstedelijkte milieu kunnen ontvluchten, om psychologische redenen en gezondheidsredenen. Zoals laatst in de media duidelijk werd, is de luchtkwaliteit in het zuiden, midden en westen van ons land ver beneden de maat. De maximale hoeveelheden stikstof, zwavelstof en fijn stof worden ver overschreden, met alle ernstige gezondheidsgevolgen van dien.⁴

Tevens verandert de rol van de boeren steeds meer in die van natuurbeheerder van parkachtige omgevingen waar andere mensen kunnen recreëren. Het recht om vrij te mogen struinen sluit in feite naadloos aan bij deze algemene ontwikkeling die men bij de boerenstand kan ontdekken. Verder zijn de burgers op zoek naar meer betrokkenheid bij de natuur. Maar hoe kunnen de mensen zich meer betrokken gaan voelen bij de natuurlijke leefomgeving wanneer zij daar helemaal niet bij kunnen komen? Ook is er een toenemende nadruk op de cultuurhistorische

belevingswaarde van oude paden die al op kaarten uit de 16^e/17^e eeuw staan aangegeven, zoals kreekpaden (in de gebieden waar veel kersenbomen staan), kerkpaden, zeldzame zandpaden, etc. Daar komt bij dat steeds meer mensen in de weekends of vakanties voor hun plezier erop uitgaan om te wandelen. Er is dan ook sprake van een gestage uitbreiding van Lange Afstandspaden door zoveel mogelijk onbebouwde omgeving. Er is steeds meer belangstelling van burgers voor dit soort paden zoals het Pieterpad, het Zuiderzeepad, het Florispad, en het Pionierspad in Flevoland. Al deze veranderingen maken dat het recht op toegang tot het land op een andere wijze wordt beleefd (zeker door moderne stadsbewoners die er graag op uittrekken) en er duidelijker stemmen opgaan om dit recht fundamenteel aan te passen.

4.

Wat zijn de ervaringen in het buitenland? Hoe is bijvoorbeeld de spanning tussen particulier grondbezit en toegankelijkheid van het land in Groot-Brittannië uitgewerkt?⁵

Van oudsher kent Groot-Brittannië een veel rijkere traditie op het gebied van *right of way and right of access* dan bijvoorbeeld Nederland. Zoals we zagen gaat het in Nederland bij het wettelijke recht op overpad om het beperkte en persoonlijke recht om je over het erf van een ander te begeven, omdat je anders bij jouw woning geen ingang of uitgang zou hebben. Wel kennen we bijvoorbeeld op basis van de Wegenwet bepaalde paden die openbaar zijn, zoals de genoemde kerkpaden die gebruikt mogen worden door kerkgangers en omwonenden. In Groot-Brittannië is het recht op toegang van oudsher veel minder een particulier recht en meer een soort "collectieve" voorziening die ervoor

zorgt dat de gemeenschap het volste recht heeft om landerijen en velden te betreden. Het recht dateert daar uit de tijden (de 14 de / 15 de eeuw) dat dit land nog voor een groot deel bestond uit zogenaamde “commons”, – dat zijn gemeenschappelijke weidegronden – waar de gewone mensen hout verzamelden, turf staken en hun dieren lieten grazen. In die periode had men een ruime en vanzelfsprekende vrijheid om zich over de velden en voetpaden te begeven (denk ook aan de bekende Pelgrimswegen). Dit veranderde echter in de 16 de en 17 de eeuw door de invoering van de zogenaamde “enclosures” waarbij de gemeenschappelijke weidegronden in privé-bezit kwamen.⁶

Dit leidde tot een heftige verscherping van het conflict tussen grondbezit en recht op overpad. Waar de landeigenaren liefst wandelaars en bezoekers van hun landerijen weerden, groeide aan het begin van de 19 de eeuw de behoefte bij de bewoners van de vaak dichtbevolkte en zwaar vervuilde industriesteden om juist oude voetpaden (de bekende public footpaths) in ere te herstellen en volop te kunnen genieten van de open ruimten. Dit leidde al in 1824 tot de oprichting van de *Association for the Protection of Ancient Footpaths* en *The Commons, Open Spaces, and Footpath Preservation Society*.⁷ Deze organisaties richtten zich met name op de toegankelijkheid van de “open lands, the commons, the moors and the rough lands”.

Aan het einde van de 19 de eeuw groeide de strijd om de burgers – als collectiviteit – een meer uitgebreid recht te geven op toegang tot de open landerijen, de gemeenschappelijke ruimten, de heidevelden, de ruige bergen, heuvels en natuurgebieden. De Britse burgers benadrukten – volkomen

terecht – dat het land en de natuur in wezen “van iedereen zijn” en dat het volk ervan moet kunnen genieten. Dit uitgangspunt leidde – hoe anders dan in ons eigen land – in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw tot grote demonstraties, protestbijeenkomsten en massale uitingen van “trespassing”, oftewel het betreden van de landerijen en velden tegen de nadrukkelijke wil van de eigenaren.⁸

In 1935 richtten de wandelaars de *Ramblers' Association* (tegenwoordig een recreatieve- en lobbyorganisatie met meer dan 140.000 leden) op met als doel bij wet het recht te krijgen om vrij te zwerven. Dit geschiedde in eerste instantie in 1949 toen in Groot-Brittannië de *National Parks and Access to the Countryside Act* werd aangenomen. Voortaan moesten de graafschappen het recht op toegang vastleggen op gedetailleerde kaarten en werd de bewijslast omgedraaid: de landeigenaar moest bewijzen dat er geen recht op toegang bestond, in plaats van dat de wandelaar moest bewijzen dat dit recht wél bestond.⁹

Als we nu de Nederlandse en de Britse situatie van het recht op toegang met elkaar vergelijken, wat zijn dan in grote lijnen de verschillen? In Nederland wordt in principe uitgegaan van het niet-bestaan van het recht op toegang. Het specifieke recht op overpad betreft over het algemeen een individualistisch, privaatrechtelijk recht: meestal bedoeld om een uit- of ingang te krijgen. Het recht op toegang is hier geen onderdeel geweest van een massale politieke en sociale strijd en inmiddels zijn steeds grotere delen van ons land onbereikbaar gemaakt voor niet-eigenaren. De algemene ideologie luidt: natuur en landschap worden in ons land niet of nauwelijks beschouwd als een ‘gemeenschappelijke culturele erfenis’. Daarentegen is in Groot-Brittannië the

right to roam (letterlijk het recht om te zwerven) wettelijk vastgelegd in de zojuist vernieuwde Countryside Bill. Er wordt daar consequent uitgegaan van het recht op toegang, *tenzij* de eigenaar het tegendeel kan bewijzen (omgekeerde bewijslast). Het gaat daar in de meeste gevallen om een collectief en communaal recht. Het recht stamt nog uit de verre periode van de commons. Het recht op “access” was in de 19de en 20ste eeuw onderdeel van een ideologisch bevolgen, massale en uitermate heftige politieke machtsstrijd. Ook nu strijdt de Rambler’s Association met boeren die doelbewust paden onderploegen en met conservatieve landheren (of met schatrijke popsterren met immense landgoederen, zoals Madonna) die heimelijk publieke voetpaden op hun terrein proberen af te sluiten.¹⁰ In de vorige twee eeuwen zijn juist steeds grotere delen van Groot-Brittannië toegankelijk gemaakt voor niet-eigenaren. De algemene ideologie luidt: natuur en landschap worden traditioneel gezien als een onderdeel van een “gemeenschappelijke culturele erfenis”, en dienen gemeenschappelijk te worden “gedeeld”. De belangrijkste conclusie is dat in Groot-Brittannië het conflict over de commons en het “zwerf- of struinrecht” in eerste instantie vooral ging over het economisch en sociaal overleven van hele bevolkingsgroepen. Deze groepen hadden namelijk door de eerder aangehaalde enclosures het recht verloren om nuttig en gratis gebruik te maken van de gemeenschappelijke weidegronden. In Nederland ging het recht van overpad en toegang vooral over een erfdienstbaarheid: het beperkte recht om een erf of het land van een buurman te mogen betreden.

Tegenwoordig draait echter zowel in Nederland als in landen als Groot-Brittannië, Duitsland en Frankrijk het recht op vrije toegang tot gebieden niet

langer om een harde economische strijd tussen sociale klassen, maar heeft het als inzet het lichamelijke en geestelijke welbevinden van de stedelingen en dorpsbewoners. Het er vrij op uit kunnen trekken is voor velen een noodzakelijke voorwaarde geworden om gezond te kunnen blijven.¹¹

5.

In hoeverre verandert de rol van de boeren? Zal in de toekomst het land van de boer zijn of van de recreërende stedelingen? Het valt niet te ontkennen dat de rol van boeren drastisch aan het veranderen is. Het is duidelijk dat zij nog altijd sterk aan hun traditionele eigendomsrechten hangen, maar zij zullen moeten aanvaarden dat er maatschappelijke en culturele ontwikkelingen plaatsvinden die veranderingen met zich meebrengen. Waar kan men in dit verband bijvoorbeeld aan denken?

De Nederlandse boeren krijgen in het beleid van het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij een steeds centralere plaats als natuurbeheerder. Zij krijgen ook een meer belangrijke rol om te voorzien in de al eerder genoemde ‘recreatieve’ behoeften van de stedelingen. De boeren zullen – wegens de systematische overproductie in de landbouw- en veeteeltsector, de sterke concurrentie uit het buitenland en de globaliserende economie – over het algemeen steeds minder ‘producten’ gaan leveren. Om het hoofd boven water te kunnen houden en voldoende inkomsten te genereren zullen zij in de toekomst steeds meer ‘diensten’ aan de samenleving gaan verlenen. Dit heeft directe consequenties voor de dominante eigendomsopvatting en eveneens voor de heersende ideeën over het recht op toegang. Te verwachten valt dat boeren en stedelingen meer als “gezamenlijke partners” zullen gaan

optreden, en meer gezamenlijke rechten en verantwoordelijkheden zullen gaan krijgen met betrekking tot de ontwikkeling van en toegang tot natuur en landschap.

Overigens: ervan uitgaande dat burgers het fundamentele recht dienen te hebben om natuur en landschap te beschouwen als een 'gemeenschappelijke culturele erfenis', dit betekent niet dat diezelfde burgers geen plichten en verantwoordelijkheden zouden hebben. Het zich vrij door de natuur en het landschap begeven mag worden ingeperkt wanneer er sprake is van concrete, duidelijk omschreven "schade" aan natuurgebieden of landschappen of een duidelijk te bepalen 'risico' van schade. De stedeling die recreëert dient zich wel te gedragen als een goed en verantwoordelijk burger, en geen hinder of schade te veroorzaken. Dat lijkt mij hoe dan ook de andere kant van de medaille.

6.

Wat is de rol van natuurorganisaties, landschapsbeheerders en belangengroeperingen (zoals de Stichting Wandelplatform LAW –die bij verschillende rechtszaken over het recht op toegang betrokken was)? Het achterliggende idee is vooral om het onderwerp *toegankelijkheid van gebieden* en *recht om te struinen* op de agenda te krijgen van actiegroepen, natuurorganisaties, landschapsbeheerders, belangengroeperingen en ook politieke partijen. Het is hoogst opmerkelijk dat in Groot-Brittannië het onderwerp een zo veel meer *ideologische* en *politieke* lading heeft gehad. Denk aan de genoemde felle strijd in de vorige eeuw voor the right of way, de massale demonstraties en de ontelbare voorbeelden van "tress-passing". Men kan ook denken aan de fanatieke rol van de Ramblers Association die zich

zeer succesvol heeft ingezet voor het zwerfrecht/ struinrecht. In Nederland kennen wij – met uitzondering van de vereniging Nemo en Wandelplatform LAW – tot nu toe niet een dergelijke vergaande actiebereidheid om het recht op toegang te moderniseren. Noch lijken het overheidsbeleid en de regelgeving op het gebied van het 'recht op toegang' in te spelen op enkele door mij eerder geanalyseerde maatschappelijke en culturele ontwikkelingen.

7.

Welke concrete stappen kunnen worden gezet om te komen tot een werkelijke doorbraak over het recht om te struinen? Welke initiatieven zouden er genomen kunnen worden? Laat ik proberen om de discussie verder op gang te helpen door een aantal voorzetten te geven.

Op de een of andere manier is in Europa in het algemeen en in Nederland in het bijzonder het commons-concept verloren gegaan.¹² Een pleidooi voor het recht om vrij te struinen lijkt toch het meeste kans te maken wanneer dit geworteld is in een diepgaand besef van het belang van gemeenschappelijke gronden of ruimten waar iedereen gebruik van kan maken. Het gaat om de creatie van commons die zijn opengesteld voor het hele publiek en waar men ook vrijelijk bessen, aardbeien, frambozen, bramen en dergelijke mag plukken, kastanjes en paddenstoelen kan verzamelen, enzovoort.

Er is in ons land nog altijd sprake van een cultuur die het private eigendom verabsoluteert. Met name de "nouveau riches" (de nieuwe rijken, zoals de beurshandelaars, topartiesten, zakenlieden en noem maar op) sluiten hun zojuist verworven landerijen steeds meer af van de buitenwereld en beperken de toegankelijkheid van talloze gebieden

op onaanvaardbare wijze. Deze ontwikkeling dient scherp aan de kaak te worden gesteld en door concrete beleidsmaatregelen te worden teruggedraaid.

Natuurorganisaties, landschapsbeheerders en belangengroeperingen kunnen “leren” van de ervaringen die in Groot-Brittannië zijn opgedaan. In dit land heeft het recht om te zwerven een veel ruimere en principiëlere betekenis, zijn de rechten van wandelaars in de laatste jaren stelselmatig verruimd en bestaat er een opvallend breed maatschappelijk draagvlak voor het onderwerp van “toegankelijkheid van het land”.

Er dient hoe dan ook een brede maatschappelijke discussie van de grond te komen onder actievoerders, burgers, politici, natuurbeschermers en terreinbeheerders over de bereikbaarheid van de natuur, het van de gebaande paden mogen afwijken in de natuur, en het principiële recht van de burger om te mogen rondwandelen waar men dat wenst. Het recht om rond te zwerven is niet minder dat een fundamenteel mensenrecht. De struinende wandelaar dient eindelijk verlost te worden van de beschamende overmaat aan hekken, versperringen en verbodsborden in ons land: de opgesloten wandelaar moet worden bevrijd.

[Noten]

- ¹ Bekijk de informatieve website van Nemo: www.struinen.nl. Voor meer informatie: Peter Spruijt, Nemo vereniging van vrije wandelaars, Westerpark 2, 1013 RR Amsterdam.
- ² Vonnis bij de rechtbank in het arrondissement Amsterdam, voorzieningenrechter in kort geding in de zaak met rolnummer KG 04/22 AB (LAW versus A. Bakker, uitspraak van 24 juni 2004).
- ³ Voor een uitgebreide beschrijving van deze casus, zie de interessante website van de Stichting Wandelplatform- LAW: www.wandelplatform.nl.
- ⁴ De slechte luchtkwaliteit leidt volgens Stichting Natuur en Milieu in ons land tot maar liefst vijfduizend (!) voortijdige sterfgevallen per jaar. Men kan zich afvragen waarom dit schokkende feit niet leidt tot een parlementaire enquête.
- ⁵ De volgende passages zijn mede gebaseerd op het eerder verschenen essay *De Lege Plek* van Thomas van Slobbe en Marius de Geus, uitgegeven door Stichting wAarde, Beek-Ubbergen, zie ook www.waarde.nl.
- ⁶ Ook David Evans, *A History of Nature Conservation in Britain*, London, Routledge 1992, pp. 65, 109-110.
- ⁷ Rebecca Solnit, *Wanderlust: a history of walking*, London, Verso, p. 161.
- ⁸ Ibid., hoofdstuk 10.
- ⁹ Ibid., p. 166.
- ¹⁰ Zie Hans Steketee, *Wandelen lang Madonna, pardon Esther, mag toch*, in NRC Handelsblad, 26-06-04, p. 54.
- ¹¹ Ibid., p. 161.
- ¹² Zie ook de diverse artikelen over het belang van de commons in het Illich-nummer van de As, nr. 146, Moerkapelle, zomer 2004.

[Bio]

Marius de Geus is docent politieke filosofie aan de Rijksuniversiteit Leiden.